

PAMINĖJIMAI

AISTĖ PETRAUSKIENĖ, VYKINTAS VAITKEVIČIUS

**(AT)KURIANT
PARTIZANŲ ARCHYVĄ**

1944–1953 m. partizaninis karas – ypatingas Lietuvos istorijos puslapis. Kova dėl laisvės buvo nuožmi, pasiukojanti ir, svarbiausia, visuotinė. Vos kiek daugiau nei šimtas Lietuvos kariuomenės karininkų į kovą su okupantais ir kolaborantais vedė ūkininkus, mokytojus, gimnazistus. Juos rėmė tūkstančiai krašto gyventojų. Ši kova pasižymi dar vienu išskirtiniu bruožu – apie ją liudija ne tik stovyklavietės, žeminės, kautynių vietos, kapai, bet ir kovotojų archyvai. Siekis archyvus kaupti ir saugoti buvo pagrindinis ir partizanų vadams savaime suprantamas. Kiekvieno mėnesio pabaigoje neberekalingi raštai iš rajono (tėvūnijos), rinktinės, apygardos, srities štabų ir pačios Vyriausiosios vadovybės būstinės buvo išnešami. Į metalines ir stiklines talpas sudėtus dokumentus, negatyvus, nuotraukas, antspaudus buvo įprasta slėpti žemėje. Vyrauja nuomonė, kad partizanų archyvai, taip pat jų ginklai, apdovanojimai ir net žuvusiųjų palaikai buvo slepiami bunkeriuose po žeme, tačiau tyrinėjimai rodo ką kita: nei laisvės kovotojai, apleisdami bunkerius, nei raudonieji, sekdami partizanų pėdsakais, bunkeriuose jokių svarbesnių vertybių nepaliko. Tad kur šiandien ieškoti partizanų archyvų?

Didelį ir vertingą Vytauto apygardos Lokio partizanų rinktinės archyvą išslapstė iš Obelių krašto kilęs Andrius Dručkus-Kerštas¹. Tačiau dažniausiai laisvės kovos dalyviai – partiza-

Antanas Janutis iš Mikailiškių k. (Radviliškio r.) išsaugojo kelis 1948 m. Maironio rinktinės Nemuno rajono vado įsakymus. 2015 m. V. Vaitkevičiaus nuotrauka.

¹Išsamiau žr.: *Sutemų keleiviai. Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Lokio rinktinė 1944–1958. Sud. Klaudijus Driskius, Gintaras Dručkus. Vilnius, Tautos paveldo tyrimai, 2011.*

nai, ryšininkai, Organizacinio sektoriaus nariai¹, jų artimieji ir palikuonys – iki mūsų dienų išsaugojo tik pavienius dokumentus ir nuotraukas.

Apie sudėtingą ir painų partizanų archyvų likimą liudija į devintą dešimtį įkopusios Stanislavos Daukšaitės-Mikalajūnienės pasakojimas²: nuo 1949 ar 1950 m. rudens po jos gimtosios sodybos daržinė Gudeliuose (Kairių sen., Šiaulių r.) būta Maironio, vėliau – Lietuvos Žaliosios rinktinės Gedimino tėvūnijos partizanų bunkerio. Jame kartu su šios tėvūnijos štabo nariais iki 1951 m. liepos 7 d. buvo ir dirbo Prisikėlimo apygardos vadas Povilas Morkūnas-Rimantas ir štabo viršininkas Kostas Kudokas-Diemedis, o vėliau – Viktoro Šniuolio-Vytvyčio lydimas Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio (toliau – LLKS) visuomeninės dalies viršininkas Juozas Šibaila-Merainis.

Vieną naktį Daukšų sodyboje partizanai užkasė dokumentų talpą (*bankerį*), tačiau tikslios vietos niekam nepasakė.

XX a. aštuntajame dešimtmetyje, prieš išsikeldama gyventi į Šiaulius, S. Mikalajūnienė kartu su Gedimino tėvūnijos štabo viršininko Leono Caprkaus-Šarūno žmona Aleksandra Radzevičiūtė-Irena šio archyvo ieškojo, tačiau nesėkmingai. Iš žemės jį išvertė melioratoriai ir, deja, tarp jų atsirado asmuo, kuris dokumentus tuoj pat perdavė į saugumo rankas. Po šio įvykio S. Mikalajūnienė susirūpino sandėliuke saugoma dėžute su padovanotomis partizanų nuotraukomis, dainų sąsiuviniais ir kai kuriais kitais atmintiniais daiktais. Paslėpęs dėžutę namų Šiauliuose, Gluosnių gatvėje, palėpėje partizanų rėmėjos vyras pasakęs lyg kokį užkeikimą: „Dabar jos nė pats velnias nesuras!“ Ir šie žodžiai išsipildė...

Šiandien S. Mikalajūnienė tyrinėtojams gali parodyti tik trečiąją, deja, pačią mažiausią partizaninio karo metus menančio palikimo dalį: 1951 m. vasario 16 d. Gedimino tėvūnijos ryšių punkto šeimininkei, bičiulei Svetainei skirtą padėką už laisvės kovotojų globą ir daugelį dienų bei mėnesių bunkeryje pas Daukšas praleidusios A. Radzevičiūtės anuomet pagamintą atminimų knygelę su jos pačios ir kitų draugų rašytomis eilėmis bei linkėjimais.

Kitas būdingas pasakojimas – apie 1946 m. liepos 6 d. Žebenkšties partizanų rinktinės 2-osios kuopos vadavietės Palapišių miške (Raseinių r.) dokumentų likimą. Ten tuo metu buvo ne tik kuopos vadas, jau minėtas P. Morkūnas, bet ir rinktinės vadas Jonas Žemaitis-Darius. Po atkaklios kovos užėmę įtvirtintą partizanų stovyklą, okupantai rado didelį pluoštą dokumentų (большое количество документов, представляющих оперативный интерес – daug operatyvinei veiklai svarbių dokumentų) ir daugelį jų įsėgė į agentūrinę bylą³. Kartu su MVD kareiviais šioje operacijoje dalyvavęs stribas Alfonsas Vaitekūnas vieną įsidėjo sau į kišenę ir, matyt, tą pačią akimirką apie tai pamiršo. Naktį iš rugpjūčio 19 į 20 d. iš Šiluvos stribų būstinės pabėgo partizanų ryšininkės seserys Veronika ir jau minėtoji A. Radzevičiūtė. Tarnybinio patikrinimo metu A. Vaitiekūno kišenėje buvęs dokumentas tapo bendradarbiavimo su partizanais įrodymu ir jo baudžiamosios bylos įkalčiu⁴. Trečia, tačiau tikriausiai ne paskutinė Palapišių miško partizanų palikimo dalis

Vienai iš Daukšų šeimos narių – Svetainei – pareikšta padėka. 1951 m.

¹Partizanai laisvės kovos dalyvius skirstė į Veikiančiojo (ginkluotos) ir Organizacinio (neginkluotos kovos) sektoriaus narius.

²2016 m. vasario 25 d. pateikėją kalbino V. Vaitkevičius, o tų pačių metų kovo 31 d. – Aistė Kazimieraitytė, Žilvinas Montvydas, A. Petrauskienė ir V. Vaitkevičius.

³[Agentūrinė byla Sbornaja / 3.] Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K–30, ap. 1, b. 1392, l. 115–182.

⁴Pasakojo A. Radzevičiūtė, 90 m., kilusi iš Antaniškių k., Šiluvos vls., d. gyvenanti Šiauliuose. Kalbino A. Petrauskienė, Ž. Montvydas ir V. Vaitkevičius; taip pat žr.: [A. Vaitiekūno baudž. byla.] LYA, f. K–1, ap. 58, b. 26157/3; plg.: Gaškaitė-Zemaitienė N. Žuvusiųjų prezidentas. Vilnius, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005, (2 leid.), p. 101.

yra ryšininko Antano Juškos-Kalno baudžiamojoje byloje. Čia įsegti Žebenkštis rinktinės vadovybės rašomąja mašinėle spausdinti 1946 m. laikraščio „Alio! Kalba „Laisvasis Lietuvos radijas“ 14 ir 15 numeriai¹.

Žinoma, partizanų archyvai buvo, yra ir bus randami ir neišsklaidyti. Nepriklausomoje Lietuvoje su metalo ieškikliais ir be jų jau atrastos daugiau kaip dvi dešimtys archyvų: 1991 m. pavasarį ūkininkas Petras Devenis nurodė Priskėlimo apygardos Žaliosios rinktinės archyvo, jam patikėto Leono Čelutkos-Nemunėlio, vietą; 1994 m. rugsėjį Žemaičių apygardos vadovybės archyvą vienoje iš Kaltinėnų apylinkių sodyboje (Šilalės r.) rado Česlovas Kišonas su talkininkais; 1999 m. liepos 15 d. buldozeris, stumdydamas apsauginę Lietuvos ir Baltarusijos valstybinės sienos juostą, išvertė bidoną su Vytauto apygardos Tigro rinktinės partizanų archyvu; 2004 m. Priskėlimo apygardos vadovybės archyvą Minaičių kaime (Radviliškio r.) bidone atrado Julijonos Petrėtienės šeimos nariai, kasdami pamatus gyvenamojo namo priestatui ir t. t.

Beje, dalis partizanų archyvų paslėpti žemėje išbuvo labai trumpą laiką, nes jų vietas tardytojams nurodė gyvi ir nelaisvę patekę partizanai. Antai, remiantis Antano Žygo-Aptiekoriaus parodymais, 1953 m. gruodžio 18 d. buvo paimti Jono Radausko sodyboje Meldinių kaime (Pakruojo r.) paslėpti Vyties partizanų apygardos Žaliosios rinktinės Kęstučio tėvūnijos dokumentai², pagal Adolfo Ramanausko-Vanago parodymus paimtas Jurgio Fedaravičiaus sodyboje Želkūnų kaime (Prienų r.) paslėptas Dainavos apygardos ir visos Lietuvos partizanų archyvas³. Pastarieji dokumentai – šiandien didžiausias žinomas LLKS vyriausios vadovybės rinkinys.

Nors toliau reikia kryptingai ir atkakliai ieškoti žemėje paslėptų archyvų, nuorodos į Lietuvos ypatingajame archyve saugomas baudžiamąsias bylas iš esmės atsako į klausimą, kur šiandien sutelkta daugiausia partizanų rašytų dokumentų ir nuotraukų. Šioje vietoje pasakojimą būtų galima pabaigti, jeigu šis archyvas siūlytų patogias ir visuomenės – mokslininkų, laisvės kovotojų giminaičių ar tiesiog piliečių – poreikius tenkinančias galimybes. Tačiau taip nėra.

Baudžiamųjų bylų rodyklė veikia istorinėje MS-DOS aplinkoje – tai viena iš labiausiai 1980–1990 m. pasaulyje naudotų DOS šeimos operacinių sistemų. Lietuvos biudžetinėse įstaigose ji buvo diegiama 1990 m. pirmojoje pusėje, kartu su pirmaisiais IBM kompiuteriais. Sistema naudoja suvis mažai kietųjų laikmenų atminties, kitos savybės ir galimybės šiandien kelia nuostabą ir neviltį. Galbūt praėjusiame šimtmetyje paieškai užteko kaltinamojo vardo ir pavardės – kito pasirinkimo nebuvo, tačiau dabar reikia kur kas tikslesnių ir daug išsamesnių bylos duomenų.

Ieškančiam žinių apie istorinius asmenis, jų tarpusavio ryšius ir įvykius arba tiriančiam konkrečią vietovę mažai padės genocidą patyrusių Lietuvos gyventojų vardynas⁴. Ypatingajame archyve laukia dešimtys ir šimtai baudžiamųjų bylų. Dar blogiau – bylos, kurios bus užsakytos pirmą kartą, kelias į patikrinimą ir aprašymą, todėl skaitykloje jų teks laukti – priklausomai nuo aplinkybių – nuo kelių dienų iki keleto mėnesių. Šis varginantis darbas dažnai būna tuščias dėl to, kad trūksta ne tik kaltinamųjų asmenų duomenų: gimimo vietos ir tikslios datos, gyvenamosios vietos ir tikslios arešto datos, kaltinimo pobūdžio, bet ir žinių apie baudžiamosios bylos sudėtį – kokių byloje yra dokumentų, laiškų, nuotraukų, koks jų skaičius. Svarbu pabrėžti, kad iki šiol nepanaudojamos galimybės, kurias suteikia skaitmeninimas.

Čia tik užsiminta apie archyvų padėties, sudėties, tyrimų problemas, tačiau svarbiausia iš jų yra partizanų archyvų (at)kūrimas. Šiandien nėra kito geresnio būdo rinkti į vieną vietą po skirtingas bylas ir skirtingas valstybės ir savivaldybių institucijų saugyklas, taip pat tyrinėtojų asmeninius archyvus išsklaidytus dokumentus, kaip juos skaitmeninti, aprašyti pagal tam tikrą metaduomenų standartą ir saugoti vienoje virtualioje talpykloje. Šis kelias Lietuvoje ir už jos ribų gerai žinomas ir jau daugelį kartų išbandytas. Svarbu

¹[A. Juškos baudž. byla.] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 15883/3, l. 550-45-550-49.

²[Iagno Daukšos ir kitų kaltinamųjų baudž. byla.] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 32876/3, t. 10, l. 39-403.

³Išsamiau žr.: [A. Ramanausko baudž. byla.] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 6, l. 238-271.

⁴Šios knygos ryšys su baudžiamųjų bylų sąrašu akivaizdus. Leidinys rengiamas Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centre, šiuo metu paskelbti 1941, 1944-1947, 1948, 1949 m. tomai.

tiksliai nustatyti poreikius ir numatyti, kokios jungtys su giminingomis saugyklomis (pvz., *epaveldas.lt*, *limis.lt* ir kt.) ateityje bus naudingos ir reikalingos.

Sklandžiam skaitmeninio Lietuvos partizanų archyvo¹ darbui ir patogiajai paieškai užtikrinti reikės atlikti daug parengiamųjų darbų: susitarti dėl sąvokų ir terminų vartojimo, parengti pradinį partizanų slapyvardžių, pareigų, organizacinių vienetų pavadinimų, temų, reikšminių žodžių ir kai kuriuos kitus sąrašus, sukurti sąsają su geoinformacine sistema. Nemažiau svarbu nustatyti dokumentų rūšis, jų pavadinimus ir apibrėžtis. Atitinkamas medis-tezaurus, kuriam skirta likusi šio straipsnio dalis, yra būtinas dokumentų įvesčiai ir – ypač svarbu – paieškai, naudojimui, tyrimams.

Atidus žvilgsnis į 1950 m. pavasarį partizanų rėmėjų seserų Godaičių sodyboje Krakių apylinkėse (Kėdainių r.) paslėptą ir 1994 m. vasarą Česlovo Kišono ir Gintauto Miškinio pastangomis atrastą Priskėlimo apygardos Aušros (vėliau Varpo, Maironio) rinktinės partizanų archyvą leidžia piešti patikimą ir išsamų partizanų rašytinio palikimo paveikslą. Daugiau kaip 6 000 lapų dokumentų – rankraščių ir mašinraščių, kitados surištų į 35 ryšulėlius, sudėtų į du talpius bidonus, – gerai atspindi partizanų dokumentų pobūdį ir rodo jų įvairovę².

Archyvą rinkti pradėjo Jungtinės Kęstučio apygardos Savanorio rinktinės Gedimino kuopos (vėliau Juozapavičiaus rajono) vadas P. Morkūnas-Drakas (1920–1953), pabaigė Juozas Paliūnas-Rytas (1915–1952) ir ištikimas jo padėjėjas Vaidila, kitaip Aidas, Papatīs (1915–1951). Būtent jis nurašė, padaugino daugelį šio archyvo raštų. Galbūt šio darbo akimirka užfiksuota ir istorinėje nuotraukoje, darytoje ne anksčiau kaip 1948 m. liepą: rajono, tėvūnijos arba rinktinės vadavietė miške, stalas iš karčių, šalia Vaidilos su rašomąja mašinėle – PPS-41 automatas, ant raštų – trikampė liniuotė (taupant popierių, lapai buvo dalinami į dvi–tris dalis), o J. Paliūnas skaito arba diktuoja...

Rašytinį partizanų palikimą sudaro penkios pagrindinės dokumentų rūšys: statutiniai, tarnybiniai, apskaitos, asmeniniai ir visuomeniniai (spaudiniai).

Statutiniai nustato tvarką, drausmina, kitaip tariant, piešia tikro partizano paveikslą. Tai iš esmės pamatiniai, vadovybės parengti ir priimti dokumentai, kuriuose apibrėžiamas organizacijos tikslas, uždaviniai, valdymas ir kita. Kaip idėjinių ir veikimo principų visuma buvo suvokiamos organizacijos programos³.

Vaidila (kairėje) ir J. Paliūnas (dešinėje). Apie 1949 m. (Iš *Partizano kelio. Partizano Juozo Paliūno-Ryto prisiminimai*.)

¹ Sutrumpintai jis galėtų būti vadinamas SPARTA.

² LYA, f. K-5, ap. 1, bylos 1-236.

³ Taip pat būta mokojo pobūdžio partizanų, puskarininkių, karininkų rengimo programų.

Nuostatai buvo skirti konkrečių organizacinių vienetų (pvz., apygardų) ir struktūrų (pvz., broliškų, karo lauko, organizacinių teismų) veiklai, nustatė jų atsakomybės ir įgaliojimų ribas. Instrukcijos kalba, kaip elgtis konkrečiais atvejais, pavyzdžiui, rengiantis ir vykdant partizanų mobilizaciją, platinant atsišaukimus, koduojant pavadinimus; siekta, kad kiekviena veiklos sritis turėtų savo instrukciją.

Taisyklės, kurios nedaug skiriasi nuo instrukcijų, aprašo partizanų elgesio, veikimo tvarką. Kovotojai turėjo prisaikdinimo, atestacijos, sužeidimo, ženklo nešiojimo, skundų teikimo ir daugelį kitų taisyklių.

Tarnybinių dokumentų daugiausia. Būtent jie geriausiai atspindi kovos pobūdį, o turinys – aplinkybes, eigą, suteikia žinių apie veikiančius asmenis. Paprastai priimant į partizanus, ryšininkus ir Organizacinį sektorių, buvo skaitomas patvirtintas priesaikos tekstas, prisiekiantysis jį kartodavo (kartais ant priesaikos lapelio jis ir pasirašydavo suteiktu slapyvardžiu).

Priesaikas truputį primena pasižadėjimai, iš kurių geriausiai žinomas asmeninis partizano pažadas nevertoti stipriųjų svaiginamųjų gėrimų. Po 1949 m. vasarį įvykusio Lietuvos partizanų vadų susitikimo šie dokumentai privaloma tvarka buvo platinami tarp visų ginkluotų kovotojų.

Partizanai turėjo ir daugiau panašių su jų asmeniu susietų dokumentų, vadinamų laipais: Tėvynei pareigų ėjimo, atestacijos, pasižymėjimo. Pastarasis dažnai tautinių švenčių proga – vasario 16 ir rugsėjo 8 dienomis – buvo skiriamas už pasiaukojamą darbą LLKS naudai, drąsą kautynėse, iniciatyvos rodymą ir pan.

Laisvės kovotojai, jų žodžiais tariant, buvo „atžymimi“ ir rašytinėmis, tautiniais ženklais ir simboliais papuoštomis padėkomis. Remiantis LLKS atžymėjimų aprašymu, vienu laipsniu aukštesnė – įsakymu tėvūnijos ir aukštesnių vadų pareikšta padėka¹.

Beje, būta ne tik padėkų, bet ir skundų – dėmesį papildomai atkreipia demokratinis partizanų tarpusavio santykių pobūdis. Skūstis vadui dėl skriaudos savo vardu galėjo visi prisiekę kovotojai, nesvarbu kokias jie einą pareigas ir kokį turį laipsnį. Beje, 1949 m. vasarį laikinai einantis Aušros rinktinės štabo viršininko pareigas P. Morkūnas-Dalyvis, atsakydamas į Organizacinio sektoriaus nario Radasto laišką, pabaigoje pridūrė, kad už neteisingus skundus baudžiamas pats skundėjas².

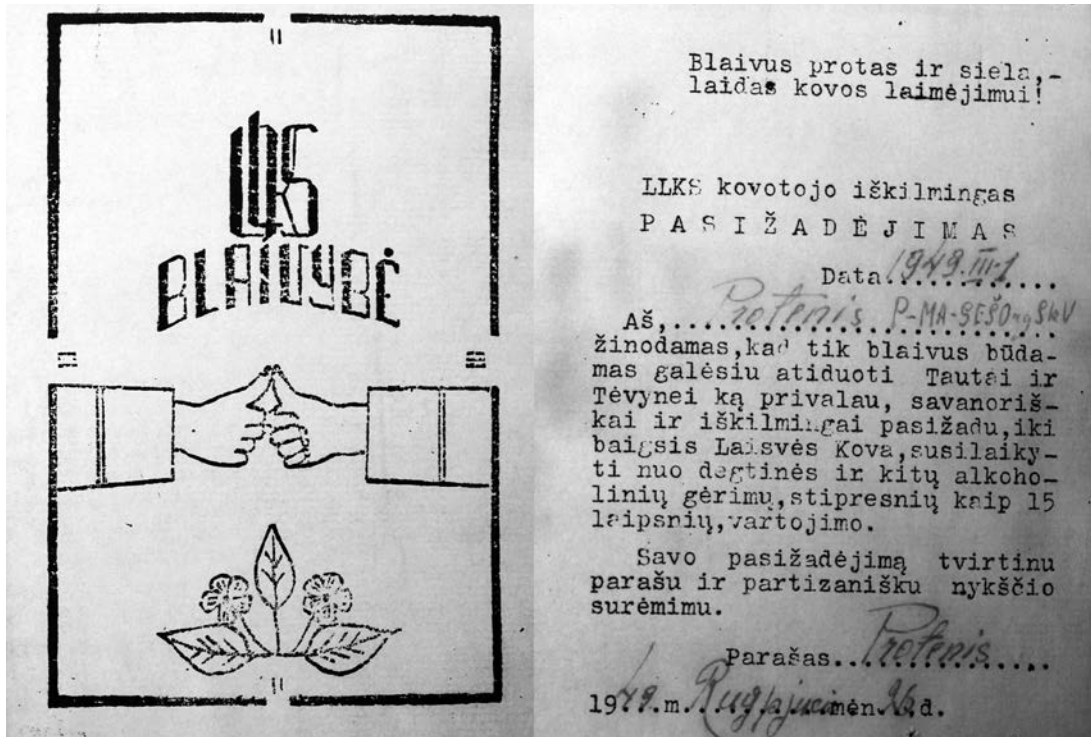
Raginant išsižadėti LLKS žalingos veiklos, kolaboruojantiems krašto gyventojams būdavo įteikiami arba jų namų aplinkoje paliekami įspėjimai. Nepaklusus sekė Karo lauko teismas. Privaloma jo dalis – parodymai, dar vadinami kvotomis. Kvočiami buvo ne tik kolaborantai, bet ir nusikaltę laisvės kovotojai. Kvotos buvo rašomos pirmuoju asmeniu, skelbiamas tikras kaltinamojo vardas ir pavardė; partizanai vartojo rašytinius slapyvardžius. Teismo, kurį paprastai sudarydavo pirmininkas ir keturi kovotojai, išvada vadinama sprendimu.

Kituose posėdžiuose, pasitarimuose, susitikimuose, sąskrydžiuose priimti sprendimai paprastai buvo vadinami nutarimais. Su jais glaudžiai susiję protokolai, kuriuose, kaip ir dera, vardinami susirinkimo dalyviai, nagrinėti klausimai, atpasakojama susitikimo eiga.

Aktais buvo vadinami svarbūs informacinio turinio partizanų dokumentai, pateikiami kaip išvados (apie padėtį vizituojamame dalinyje arba apie konkretų faktą, pvz., Karo lauko teismo sprendimo įvykdymą). Aktus primena tam tikra forma teiktos žinios. Tai taip pat tarnybiniai dokumentai, už kurių rengimą buvo atsakingi štabų organizaciniai, ūkiniai, žvalgybos, informacijos ir propagandos skyriai. Aukštesnei vadovybei buvo teikiamos asmeninės partizanų dalinių, ryšininkų, narių rėmėjų ir Organizacinio sektoriaus narių sudėties, ginklavimo arba ginkluotės ir turto, prieš karinių pajėgų ir susidūrimų žinios. Bene didžiausias dėmesys – kiekvieno mėnesio, partizanų žodžiais tariant, operacinės,

¹Išsamiau žr.: *Laisvės kovos 1944–1953 metais. Sud. D. Kuodytė, A. Kašėta. Kaunas, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996, p. 359.*

²*LYA f. K-5, ap. 1, b. 44, l. 8.*

Maironio rinktinės Gedimino tėvūnijos štabo Organizacinio sk. viršininko Alberto Pumpučio-Protenio (1912–1951) iškilmingo pasižadėjimo viršelis ir tekstas. 1949 m.

Organizacinio sektoriaus, ūkio srities, informacinės ir visuomeninės dalies, taip pat žvalgybos srities veikla.

Aprašymai dažnai buvo rašomi laisvai, tačiau juose visuomet yra tam tikras duomenų rinkinys, pavyzdžiui, apie 1948 m. gegužę įvykusį masinį žmonių trėmimą, organizacinių vienetų istoriją arba į aukštesnes pareigas siūlomo kovotojo gyvenimą (teikiama jo *charakteristika*). Struktūruoti aprašymai pasakoja apie kautynes ir susidūrimus: jų vietą, dalyvius, eigą, laimėjimus ir nuostolius, taip pat apie sekamo priešo dalinių judėjimą, skaičių, ginkluotę ir kita.

Siekiant tarpusavio susiklausymo ir pastovaus ryšio, užtikrinant ryšių punktų ir ryšininkų saugumą, didelę reikšmę turėjo *paroliai* – tam tikros žodžių poros (pvz., Kaunas – Kardas arba Dangus – Žemė), tariamos tapatybę tikrinančio sargybinio ir tikrinamojo arba dviejų ryšininkų jų susitikimo metu. Dažnai dvinarių parolių būta ilgesnių, su mintimi, rimuotų, pvz.: „Stalinas riebus“, atsakymas – „Užtai peilis aštrus“ (1948 m.)¹, „Saulė iš vakarų teka“ – „Užtai rytuose nusileis“ (apie 1950 m.)², „Atėjau muzikant“ – „Muzikantą katinai papjovė“ (apie 1950–1952 m.)³ ir pan. Tokius parolius kūrė ir (arba) keitė partizanų vadas – ryšio grandinės naudotojas, ryšių punkto steigėjas.

Raidėms, žodžiams, žinioms koduoti buvo naudojami ir ypatingi šifrai su raktais. Tam dažnai buvo paimamas kokios nors žinomos ir kelių partizanų dalinių turimos knygos lapas, kartais, lyg kokiam žaidime, sutartas, abiem pusėms žinomas, žodis (pvz., kurio nors pirmosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės nario pavardė).

Oficialūs partizanų pranešimai vadovybei tarnybiniais klausimais paprastai buvo vadinami raportais. Štai Pietų Lietuvos partizanų srities štabo viršininkas nurodo, kad „kreipiantis į tiesioginį viršininką, reikia rašyti ne raštas, bet raportas“⁴, o LLKS gynybos pajėgų vadas ir visuomeninės dalies štabas Prezidiumo pirmininkui turėjo teikti veiklos ataskaitas⁵.

¹ LYA, f. K-5, ap. 1, b. 122, l. 47.

² [Antano Žiogo ir kitų kaltinamųjų baudž. bylos priedai.] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26712/3, t. 6, nenumeruotas lapas tarp 201-25 ir 201-30.

³ [V. Šniuolio baudž. byla.] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26800/3, l. 46.

⁴ [A. Ramanausko baudž. bylos priedai.] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 17, l. 474a.

⁵ Išsamiau žr.: *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 331.

Priedas prie ūkin. apysk. 9
T U R T O
s a r a š a s
J U Š 1947.VIII.1.

Bil. Nr.	Gėrybių pavadinimas	Kie- kis	Kaina	Suma	Pastab.
1.	Rašoma mašin.	1	400	400	
2.	Rotatorius	1	200	200	
3.	Skaičiavimo mašinėle	1	100	100	Suga- dinta
4.	Primusinė lem.	1	60	60	
5.	Radio aparatas	1	150	150	
6.	Akumulatorius	2	30	60	
7.	Patefonas	1	70	70	
8.	Plokštelės	39	31	39	Senos
9.	Skylėms spaus- ti mašinėle	1	5	5	
Viso				1084	

JUŠ

Jungtinės Kęstučio apygardos Savanorio rinktinės Juozapavičiaus rajono štabo turto sąrašas, patvirtintas P. Morkūno-Vilties. 1947 m.

Srities, apygardos, rinktinės, rajono (tėvūnijos) vadovybės įsakymai buvo numeruojami, turėjo griežtą struktūrą – bendrąją ir nustatytą veiklos sričių (organizacinės, teismų ir kitas) dalis. Pavaldžių organizacinių vienetų vadai su įsakymų turiniu supažindindavo likusius laisvės kovotojus. Įsakymiais žodžiais taip pat buvo rašomi partizanų vadų nurodymai. Prašymais (jie dar vadinami *pageidavimais*) buvo sprendžiami ūkiniai, spaudos ir kiti einamieji klausimai.

Visi šie ir kitų rūšių dokumentai, taip pat spauda nustatyta tvarka buvo siunčiami kartu su uždariais arba atvirais lydraščiais. Pastarieji lydėdavo stambius, neįpakuojamus siuntinius, pavyzdžiui, 20 kg lašinių paltį ar dviratį. Dar žinomi gražinamieji lapeliai – su siuntos turinį patikrinusio gavėjo parašu šie sugrįždavo pas siuntėją.

Apskaitos dokumentai parodo laisvės kovos mastą, apimtį ir aprėptį. Kiekvieną mėnesį buvo rengiamos ir vadovybei teikiamos ūkinės gautų pajamų ir įkainotų daiktinių gėrybių, taip pat partizanų patirtų išlaidų apskaitos. Su jomis glaudžiai susijusios pajamų–išlaidų registracijos knygos, sąskaitos, kvitai. Jie atspindi partizanų ūkį, rodo, kiek ir kas partizanus remia (*aukoja*), kiek ir kokių kelionės, aprangos, medicininių ir kt. išlaidų patyrė į tolimą kelionę siunčiamas ryšininkas, ką ir už kokias sumas partizanams pirko sodybos, kurios bunkeryje buvo gyvenama, šeimnininkas ir t. t.

Atskirai buvo rengiami rėmėjų-aukotojų, vadinamųjų slapyvardžiais, iš priešų paimtų ir partizanų prarastų gėrybių, taip pat ilgalaikio turto sąrašai. Žinoma, sąrašų būta ir daugiau – buvo rengiami žuvusių, į nelaisvę patekusių, atsiliepusių į kvietimą legalizuotis, pasižadėjusių negerti kovotojų sąrašai, taip pat daugelio duomenų apie aktyvistus, komjaunuolius, milicininkus, stribus, sovietų valdžios pareigūnus ir tarnautojus (partizanų žodžiais, *išdavikus*), nubaustus asmenis (*priešus*) suvestinės. Svarbią apskaitos dokumentų dalį sudarė nuo bolševikų okupacijos nukentėjusių – įkalintų, ištremtų, nužudytų asmenų arba sudegintų ūkių savininkų sąrašai, kuriuose paprastai nurodomas ir nukentėjusiojo ryšys su Laisvės kovos sąjūdžiu.

Pabaigoje minėtini padaugintų spaudinių, įarchyvintų raštų sąrašai – jie taip pat kaip ir pražuvusių istorinių bibliotekų aprašymai tyrėjams rodo, kas buvo partizanų rašyta, siųsta, išspausdinta, ir įžiebta viltį, kad kada nors taps žinomas ir šių dokumentų turinys.

Likusią partizanų rašytinio palikimo dalį sudaro įvairūs asmeniniai kūriniai ir platinimui – visuomenei – skirti, nuo kelių šimtų iki keliolikos tūkstančių lapų padauginti spaudiniai: atsišaukimai į tautiečius, mokytojus, krašto gyventojus. Jie buvo klijuojami viešose vietose, dedami į kišenes susibūrimo vietose. Mažai kam žinoma, kad daugelio tūkstančių tiražu buvo padaugintas, išplatintas ir 1949 m. vasario 12 d. LLKS Prezidiumo Tarybos nutarimas dėl laisvės kovotojų ir gyventojų santykių, Vasario 16 d. deklaracija.

Be to, partizaninio karo metais buvo leidžiama daugiau kaip šimtas skirtingų pavadinimų laikraščių. Periodiškumą lėmė daugelio aplinkybių suma: reikėjo pasirūpinti popieriumi,

medžiagomis, saugia darbo vieta, nemažesnis rūpestis dėl straipsnių, skelbtinų kūrinų. Nėra aišku, ar tikrai visi partizanų laikraščiai buvo skirti visuomenei. Dalį jų, atrodo, skaitė tik laisvės kovos dalyviai. Štai 1949 m. gegužės 19 d., siųsdamas pirmąjį LLKS leidinio „Prie rymančio Rūpintojėlio“ numerį, laikinai einantis Prisikėlimo apygardos Varpo rinktinės Vileišio rajono vado pareigas L. Caporkus-Šarūnas sau pavaldžių dalinių vadams apie tai rašė: „Po vieną egz[empliorių] gauna kiekvienas P[artizanų] organizacinis vienetas (tiesiogiai priklausęs VI[leišio rajono] Š[tabui]). Skaitomas visų L[laisvės] K[ovotojų]. Minimas laikraštėlis legalių asmenų tarpe neplatinamas.“¹

Tik tarp Vyriausiosios ir partizanų apygardų vadovybės narių nuo 1949 m. sausio taip pat buvo platinami biuletiniai, skirti politiniams pasaulio įvykiams ir partizanų organizacijos klausimams. Nuomonėmis apie juos tarpusavyje keitėsi vadai ir štabų nariai.

Eilėraščių rinktinės, maldaknygės ir kai kurie kiti leidiniai sujungia spaudinius su partizanų asmeniniais raštais. Atskirai minėtinas 1949 m. gruodžio mėnesio „Prie rymančio Rūpintojėlio“ numerio priedas „Kovos prisiminimai“ – praėjus penkeriems metams nuo partizanavimo pradžios, daugelis kovotojų jau turėjo ką prisiminti ir aprašyti. O svarbiausia – norėta ateityje pasauliui liudyti, kad „Lietuvio Brolio Partizano iš tiesų smarkiai kovota ir ginta savo kraštas“².

Panašiais liudijimais persmelkti partizanų dienoraščiai, jau minėta poetinė kūryba, dainos, prisiminimai, laiškai. Mažai žinoma apie partizanų ir jų rėmėjų rašytas, galbūt net vaidintas pjeses – kovotojų sąskrydžiai turėdavo ir meninę programos dalį!

Beje, ne tik ryšininkės, bet ir partizanai susitikimuose į knygeles rinko laisvės kovos brolių ir sesių *atminimus*³.

Štai 1948 m. spalį Prisikėlimo apygardos vadovybės narys Viktoras Šniuolis-Vaidevutis, sutikęs pas J. Žemaitį-Vytautą į Duko mišką (Radviliškio r.) atvykusius Rytų Lietuvos partizanų vadus J. Šibailą-Dieduką ir Joną Kimštą-Žalgirį, nepraleido progos jų paprašyti tų atminimų. J. Kimštas tąkart parašęs: „Pavojuose praminti Tavo takai / Bus kelrodžiu per amžių vaikų vaikam.“⁴

Belieka paminėti, kad partizanai buvo įpratę ne tik pinti varduvininkų vainikus, puošti kepures, kasas ar segti gėleles, bet ir kurti šiai šventei skirtus atvirukus, rašyti sveikinimus.

Baigiant pasakojimą apie tai, kokie talpūs, įvairūs ir reikšmingi rašytiniai laisvės kovotojų dokumentai, belieka sau ir skaitytojams linkėti išminties, valios ir jėgų (at)kuriant Lietuvos partizanų archyvą. Šiuolaikinė įranga ir metodai dokumentus skaitmeninti, saugoti ir naudoti virtualioje aplinkoje teikia tokiam darbui puikias, iki šiol nė maža dalimi neišnaudotas galimybes. Svarbiausia, kad vienoje atviroje vietoje sutelkti, deramai aprašyti dokumentai prabilis pačių kovotojų balsais ir atskleis daugelį iki šiol nežinomų paslapčių – leis įminti slaptuosius vardus, dalinių ir vietovių pavadinimus, papasakos apie karo eigą ir tūkstančius pamirštų mažų didelių partizanų pergalių.

LLKS leidinio „Prie rymančio Rūpintojėlio“ viršelis ir nugarėlė. 1949–1950 m.

¹ Kauno tremties ir rezistencijos muziejaus rinkiniai, GEK 3049.

² Kovų prisiminimai [parengė J. Šibaila]. Laisvės kovų archyvas, 1992, t. 3–4, p. 66.

³ Žinoma, pirmiausia buvo keičiamasi nuotraukomis.

⁴ Kauno tremties ir rezistencijos muziejaus rinkiniai, GEK 3946-29.